

FELIKS PANKAU
JADWIGA PANKAU

PLANOWANIE UKŁADÓW PRZESTRZENNYCH PODWYŻSZONEJ WRAŻLIWOŚCI

Wrażliwość cechą przestrzeni

Jedną z ważnych cech przestrzeni jest jej **zróżnicowanie**. Zagadnienie to jest przedmiotem prowadzenia badań, tworzenia teorii i konstruowania narzędzi służących praktyce dla określenia i wykorzystania tej cechy, stąd dzielenie przestrzeni na części, wyodrębnianie w niej regionów różnej wielkości charakteryzujących się określonymi cechami, bądź zestawami cech, specyfiką.

Świat, który nas otacza i którego jednocześnie jesteśmy częścią, cechuje się **zmiennością**. Niektóre jego elementy podlegają szybkim zmianom, inne wolnym, niekiedy tak wolnym, że oceniamy je jako niezmienne.

Odniesieniami oceny są ludzie (osoby) jako jej **podmioty oraz czas** jako odniesienie zmian. Z tego wywodzi się prowadzenie **ocen** odnoszonych do czasu występowania określonego zjawiska, trwania pokolenia czy procesów kulturowych wyznaczających kryteria oceny, którym podlega zmienność otoczenia.

Zmiany relacji między człowiekiem (różnymi zbiorowościami ludzi) a przestrzenią odbywają się w sposób spontaniczny lub zorganizowany i prowadzone są na określonym terytorium (wyodrębnionej części przestrzeni). Podstawowymi strukturami organizacji przestrzeni, w której te zmiany zachodzą są terytoria funkcjonowania określonych zmian (ich impulsów i skutków) lub zarządzania przez podmioty dysponujące w stosunku do przestrzeni określonym prawem (własności, innymi ograniczonymi prawami, kompetencjami w zakresie gospodarki przestrzennej realizowanej przez organa samorządu terytorialnego lub państwa).

Mówiąc o terytoriach mamy na myśli nie tyle płaszczyznę ile trójwymiarową przestrzeń, w której występują:

- **ludzie** – wraz z ich organizacjami społecznymi i gospodarczymi (gospodarstwami domowymi, przedsiębiorstwami, instytucjami społecznymi), rodzajami wykonywanej działalności, rozmieszczeniem i organizacją przestrzenną;
- **środowisko przyrodniczo-kulturowe** – jego właściwości, zasoby i procesy zmian;
- **zagospodarowanie** – w postaci form materialnych i ich struktur przestrzennych służących spełnianiu określonych funkcji (użytkowaniu przestrzeni) oraz technologii, w jakiej funkcjonują te formy.

Powyższe elementy (składowe) tworzą wspólnie struktury przestrzenne. Struktury te mają złożony charakter, konkretną treść, zróżnicowaną jakość, są inne w różnych miejscach pod względem fizjonomii. Dzięki temu tworzą odmienne sytuacje oddziałujące na warunki życia człowieka – jego egzystencję i rozwój, podejmowaną przez niego działalność społeczną i gospodarczą, jej efektywność. Podlegają one stałym lecz zróżnicowanym zmianom, ewolucji, przekształceniom.

Na specjalną uwagę zasługują takie sytuacje, które niosą dla przestrzeni impulsy wywołujące zasadnicze zmiany w relacjach tworzących strukturę przestrzenną, zmiany strukturalne, które mogą podlegać odmiennym ocenom – można przyjąć dla takich przestrzeni miano układów **wrażliwych** na zaburzenia struktury, przy czym te zaburzenia nie zawsze muszą być oceniane negatywnie. Jednak ze względu na zainteresowanie poprawą stanu przestrzeni z punktu widzenia potrzeb człowieka, zdecydowanie większe zainteresowanie budzą sytuacje, w których następują zmiany na gorsze oraz wynikające z tego potrzeby analizy ich przyczyn, a także poszukiwania metod zapobiegania im.

Wrażliwy¹ to:

- 1) „łatwo reagujący nawet na słabe bodźce, silnie coś odczuwający, nie-obojętny na coś, czuły, uczuciowy”
- 2) „podatny na coś, mający małą odporność na coś”.

Wrażliwość postrzegana jest i odnoszona w sposób szczególny w stosunku do przestrzeni charakteryzującej się:

- **wyjątkowością harmonii** (równowagi, ale rozumianej dynamicznie) – która ją wyróżnia z otoczenia, ale która pod wpływem działalności człowieka może łatwo ulec niekorzystnym zmianom prowadzącym do likwidacji jej wyjątkowych cech lub do obniżenia ich wartości;

¹ Słownik języka polskiego, 1991, PWN, Warszawa.

- **delikatnością** – z czego wynikać może niebezpieczeństwo utraty wartości na skutek nawet niewielkiej zmiany, uruchamiającej proces degradacji bądź zniszczenia wartości.

Tak rozumiana wrażliwość może być odnoszona do elementów tworzących przestrzeń, a więc składników pochodzenia naturalnego, elementów będących wytworem kultury bądź krajobrazu, jako postrzeganego stanu estetycznego niezależnie od pochodzenia jego elementów. Natura tych elementów wskazuje na występowanie wzajemnych współzależności w konstytuowaniu przestrzeni. Poszczególne elementy przyrodnicze środowiska są wzajemnie powiązane, przy czym niektóre z nich w konkretnej sytuacji mogą być na podstawie przeprowadzonych badań uznawane za te, których zmiany powodują niemal natychmiast uruchamianie ciągu zmian następujących po sobie, procesów zmian – należą do nich np.: zmiany rzeźby terenu, stosunków wodnych, zaburzenia w przyrodzie ożywionej. Kulturowe elementy środowiska znajdują się także we wzajemnej zależności w stosunku do elementów naturalnych. Środowisko przyrodnicze stanowi ich podłoże, bazę na której wyrastają, a kultura przez swoje wartości tylko je interpretuje. Ocena twórczej interpretacji odnosi się przede wszystkim do cech swoistości – odróżniania cech charakterystycznych dla danego zjawiska kulturowego i jego zasięgu przestrzennego oraz efektów w postaci przestrzennych struktur charakterystycznych dla danych stylów kształtowania przestrzeni. Wzajemne relacje cech i właściwości elementów przyrodniczych i kulturowych znajdują odzwierciedlenie w krajobrazie. W odniesieniu do krajobrazu cechą szczególną jest wyjątkowość.

Wrażliwość może ujawniać się w zróżnicowany sposób w konkretnej sytuacji. Dlatego warto rozważyć ją na przykładach różnych układów przestrzennych charakteryzujących się podwyższoną wrażliwością.

Przykłady sytuacji przestrzennych podwyższonej wrażliwości

Układy przestrzenne podwyższonej wrażliwości mogą obejmować **struktury złożone w różnych konfiguracjach z elementów naturalnego, jak i kulturowego pochodzenia**, które w konkretnej przestrzeni występują w postaci zestawu wartości odzwierciedlających się w krajobrazie. Układy takie występują zarówno w tzw. przestrzeniach otwartych, bardziej lub mniej podlegających ingerencji ze strony

człowieka i prowadzonej przez niego działalności, jak też w przestrzeniach intensywnie zagospodarowanych i użytkowanych, podlegających praktycznie ciągłej i intensywnej ingerencji.

Oto wybrane przykłady sytuacji przestrzennych, w których możemy mówić o podwyższonej wrażliwości²:

1. Specyficzne obszary środowiska przyrodniczego, o wyjątkowym splocie jego cech (składnikach fauny i flory), tworzących często unikalne, harmonijnie funkcjonujące i w związku z tym atrakcyjne poznawczo układy przestrzenne – są podstawowym typem. Większość z nich poddana jest różnorodnym formom ochrony przewidzianym w Ustawie o *ochronie przyrody*. Przykładami takimi mogą być klif nadmorski w Jastrzębiej Górze, czy klif Kępy Redłowskiej w Gdyni. Na procesy przekształceń wpływają tam zarówno procesy przyrodnicze (falowanie wód morskich, przebiegające z dużą zmiennością w zależności od warunków pogodowych ale także pod wpływem ogólnych cech klimatu, w tym powolnego podwyższania się poziomu wód morskich; spływ wód powierzchniowych) użytkowanie i zagospodarowanie obszaru (materialne formy użytkowania w postaci zabudowy, technologie użytkowania w postaci instalacji ale też użytkowania rekreacyjnego). Jak dowodzi ich obserwacja wrażliwe są na bodźce zewnętrzne (także przyrodnicze) i ta wrażliwość obszaru na wszystkie rodzaje bodźców na pewno musi być brana pod uwagę jako problem planistyczny. Przyjęte rozwiązania muszą respektować istotę naturalnych procesów i ograniczone możliwości ich modelowania oraz koszty w zestawieniu z efektami użytkowymi i konsekwencjami dla całości tej struktury.

2. Pozamiejskie tereny otwarte, wśród których można wyróżnić liczne obszary o swoistych indywidualnych wartościach, które poddawano zróżnicowanym formom ochrony (przyrody, kultury, krajobrazu, często jako obszary wyjątkowe, syntetyzujące elementy przyrodnicze i kulturowe w sposób dający specyficzny efekt krajobrazowy), ale też w związku z tym czułe (podatne, wrażliwe) na wprowadzanie nowych elementów zagospodarowania; obszary gdzie coraz częściej następuje utrata wartości będących podstawą ich wyróżniania, przede wszystkim na skutek intensywnych i niewspółgrających z zastanym środowiskiem przyrodniczo-kulturowym form zagospodarowania i użytkowania przestrzeni.

² Podane przykłady wynikają z obserwacji procesów przekształceń przestrzeni w woj. pomorskim i ich konsekwencji, a także prac studialno-projektowych prowadzonych przez autorów opracowania i z pewnością nie stanowią pełnej listy sytuacji przestrzennych, w których występuje problem podwyższonej wrażliwości.

3. Strefy podmiejskie, o zróżnicowanym przyrodniczo i mało intensywnie dotychczas zagospodarowanym środowisku, w które wypowo zaczyna wkraczać zagospodarowanie intensywne, o formach „wyjętych” ze struktur miejskich, obcych technologicznie i krajobrazowo, tworzących efekt licznych lokalnych, ale gwałtownych zmian. Przykłady takiego zagospodarowania występują zwłaszcza na obrzeżach miast. W aglomeracji gdańskiej dotyczą przedmieść Gdańska, Gdyni, Pruszcza Gdańskiego, Redy, Rumi, Wejherowa, a także terenów przyległych do nich gmin, gdzie np. wielorodzinne skoncentrowane zespoły mieszkaniowe (intensywnie zagospodarowane osiedla), usługowe (hipermarkety), produkcyjno-usługowe powstają w oderwaniu od istniejących tam, kształtowanych w długim okresie historycznym struktur osadniczych i bez nawiązania do wielu specyficznych cech przestrzeni. Wywołuje to w nich istotne i gwałtowne zmiany uruchamiające wiele negatywnie ocenianych procesów oraz stwarzających niebezpieczeństwo ujawnienia się innych.

4. Charakterystycznie ukształtowane struktury miejskie, narastające w czasie i rozwijające się w określonych warunkach geograficzno-przyrodniczych, stanowiących zarówno atuty jak i determinanty tego rozwoju, przy tym nieobojętnych na bodźce, jakie ten rozwój wywołuje. Przykładem może być ponad tysiącletni Gdańsk.

Położenie między brzegiem Zatoki Gdańskiej a zalesioną, opadającą ku morzu, często stromą wysoczyzną morenową przecinaną dolinami potoków, w sąsiedztwie żyznej doliny Wisły stanowiło niewątpliwe walory dla rozwoju społeczno-gospodarczych funkcji miejskich, ale też w sposób wyraźny determinowało przestrzenny rozwój miasta, stanowiąc uwarunkowania dla sposobów zabudowy oraz zakresu działań inwestycyjnych. Rozwój miasta, następował na tzw. dolnym tarasie (obszar między brzegiem Zatoki a krawędzią wysoczyzny morenowej), a po wyczerpaniu terenów przydatnych dla zabudowy (zwłaszcza dla dużych osiedli wielorodzinnych) zaczął wkraczać na tzw. taras górny. Zabudowa, głównie mieszkaniowa, w tym wielorodzinna, zaczęła zajmować zbocza dolin potoków przecinających wzgórze oraz płaskowyż wysoczyzny morenowej, dochodząc do lasów Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Efektem intensywnego procesu zabudowy płaskowyżu i zboczy były nie tylko fizyczne przekształcenia krajobrazu lecz również istotne zakłócenia w funkcjonowaniu spójnego systemu hydrograficznego. Nie bez znaczenia były przy tym sposoby zagospodarowania, w tym kanalizowanie potoków na znacznej ich długości, zwiększenie powierzchni pokrytych materiałami nieprze-

siąkliwymi, zmniejszenie nasiąkliwości gruntu, a w konsekwencji szybszy spływ wód ze zboczy i zmniejszające się możliwości przyjmowania tych wód na „tarasie dolnym” (inwestycje mieszkaniowe znacznie wyprzedzały w czasie rozbudowę systemów odprowadzania wód opadowych). Wrażliwy system hydrograficzny obszaru reagował wielokrotnie na bodźce zakłócające jego funkcjonowanie – przykładem lokalne podtopienia terenów położonych w dolinach spowodowane zbyt szybkim spływem wód ze zboczy i brakiem ich odbioru oraz samoistne powstanie zbiornika wodnego w Dolinie Królewskiej (1990 r.), przejmującego funkcję retencyjną. Zakłócenia systemu hydrograficznego spowodowane sposobami zabudowy i nieskoordynowanymi działaniami inwestycyjnymi stały się również jedną z przyczyn katastrofalnej powodzi, jaka miała miejsce w Gdańsku w lipcu 2001 r. Przyroda dała o sobie znać, o jej prawach w sposób drastyczny w jednym momencie, podczas gdy przyczyny tego stanu kumulowały się przez dziesiątki lat.

5. Struktury miejskie o ukształtowanych obszarach cechujących się dużymi wartościami kulturowymi (ze względu na walory historyczne bądź jednorodność układu przestrzennego charakterystyczną dla okresu jego powstania i istotną dla tożsamości miejsca), w które zostaje wprowadzane zagospodarowanie współczesne. Przykładem mogą być różne fragmenty w aglomeracji Trójmiasta – szczególnie Gdańsk, główny jej ośrodek miejski.

Wprowadzanie w istniejące, ukształtowane wcześniej struktury miejskie zabudowy obiektów o zupełnie odmiennym charakterze stanowi w wielu przypadkach wyraźną zmianę efektu krajobrazowo-estetycznego, wpływając często na utratę walorów i tożsamości lokalnej obszaru. Zwrócić uwagę należy zwłaszcza na uzupełnienia i dogęszczenia jako na dość powszechne zjawisko w całej powojennej historii, zwłaszcza w latach 60., 70. i 80. w postaci nowych budynków mieszkalnych (często wieżowców) budowanych np. na niewielkich wolnych działkach wśród jednorodnych przestrzennie kwartałów zabudowy jedno- lub kilkurodzinnej, charakterystycznej dla okresu jej powstania, czy też na działkach wydzielonych z terenów pełniących wcześniej funkcję np. ogrodów przynależnych do zabudowy o charakterze willowym (liczne tego przykłady można spotykać na Dolnym Mieście w Gdańsku, w dzielnicach Brzeźno i Oliwa, a także w Sopocie).

Wprowadzanie nowego zainwestowania do istniejącej historycznej tkanki, o ewidentnych wysokich cechach kulturowych, w tym

zabytkowych, wymaga dużej staranności i wielu przemyśleń, w celu dostosowania ich skali i formy do istniejącego otoczenia przyrodniczego i kulturowego – powinny być z nim zharmonizowane, a nie tworzyć dominantę w zastanych wartościowych strukturach. Nagromadzone już wysokie wartości sprawiają, że środowisko to jest bardziej wrażliwe na efekty krajobrazowo-estetyczne niż środowisko nie mające takich wartości – bardziej tu uwidaczniają się elementy dysharmonijne w zagospodarowaniu. Chociaż w ostatnich latach pojawiło się coraz więcej elementów zagospodarowania harmonizujących z otoczeniem, stanowiących dobre uzupełnienie zabudowy historycznej, to efekty działań z lat wcześniejszych stanowią i długo jeszcze będą stanowić dysonans.

6. Obszary stykowe (kontaktowe) relacji intensywne zagospodarowanie – tereny przyrodnicze, zwłaszcza przyrodniczo cenne. Jako przykłady można wskazać osiedla aglomeracji gdańskiej (w tym kilku, a nawet kilkunastotysięczne osiedla wielorodzinne), których tereny bezpośrednio graniczą z lasami Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego, czy też miejscowości rekreacyjne w pasie nadmorskim (w tym na Półwyspie Helskim), gdzie zabudowa graniczy z wrażliwymi terenami lasów iglastych oraz wydm nadmorskich (lub wręcz wkracza na nie). Brak lub niwelowanie stref przejściowych (buforowych) potęguje silne oddziaływanie intensyfikowanego zagospodarowania na otoczenie ze stratą dla tego otoczenia, gdyż jest ono z natury bierne i przez to coraz relatywnie słabsze. Istnieje oczywista potrzeba zmiany takiej relacji, która wymaga odpowiedniego zrozumienia bodźców i sposobów ich przekazywania oraz reakcji, aby w układ ten wprowadzić modyfikacje.

Park krajobrazowy jako obszar o szczególnej wrażliwości

Parki krajobrazowe wyróżniają się spośród wielu obszarów o podwyższonej wrażliwości z powodu:

- zakwalifikowania ich jako obszarów podlegających ochronie w systemie obszarów chronionych na podstawie *Ustawy o ochronie przyrody*;
- stanowienia ich jako obszarów chronionych ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe w celu zachowania, popularyzacji i upowszechniania tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju;
- obowiązku ustanawiania dla nich planów ochrony.

Doświadczenia uzyskane podczas prac nad kilkoma planami ochrony³ pozwalają na zaprezentowanie przyjętych w nich założeń metody planowania, która następnie została zastosowana w procesie tworzenia dla nich planów ochrony, znalazła się w dokumentach o ustanowieniu tych planów i jest realizowana, a pierwsze obserwacje z przebiegu realizacji potwierdzają jej zasadność.

1. Wyznacznikiem kierunkowym planowania jest **reguła trójochrony**⁴, w której współzależnie rozważane są zagadnienia ochrony środowiska przyrodniczego, dziedzictwa kulturowego i krajobrazu. Jej główne elementy to:
 - gospodarowanie w przestrzeni w nawiązaniu do przenikających się i warunkujących wzajemnie procesów przyrodniczych i kulturowych, których odzwierciedleniem jest krajobraz;
 - całościowe ujmowanie dopełniających się zagadnień ochrony środowiska przyrodniczego, wartości kulturowych i krajobrazu;
 - równorzędne traktowanie materialnych i niematerialnych wartości parku;
 - uzyskanie akceptowanej społecznie koegzystencji działań ochronnych i aktywności gospodarczej na obszarze parku.
2. Obszar parku jest organizmem żywym, którego mieszkańcy nie mogą doznawać tylko ograniczeń standardu życia z powodu obowiązujących reżimów ochronnych, lecz powinni także czerpać korzyści duchowe i materialne z walorów swego regionu oraz z ochrony tych walorów.
3. Konieczne jest zróżnicowanie zakresu treści planu dla parku i jego otuliny – dla otuliny treść ograniczona do informacji niezbędnych dla określenia zasad gospodarowania w aspekcie ochrony wartości parku.
4. Opracowanie planu ochrony powinno nastąpić w taki sposób, aby jego ustalenia mogły znaleźć bezpośrednie uwzględnienie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które wraz z operatami urządzeniowymi lasów harmonijnie współtworzyłyby instrument kształtowania i ochrony środowiska parku.
5. Niezbędne jest w procesie tworzenia planu wyodrębnienie poszczególnych faz:

³ M.in. Kaszubskiego Parku Krajobrazowego, Wdzydzkiego Parku Krajobrazowego, Parku Krajobrazowego Wysoczyzny Elbląskiej, Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego.

⁴ Sformułowana po raz pierwszy w pracach nad planem zagospodarowania Parku Krajobrazowego Wzniesienie Elbląskie w 1994 r. i rozwijana w kolejnych planach ochrony dla parków krajobrazowych.

- **przygotowawczej**, w której następuje rozpoznanie stanu i dynamiki struktury i funkcjonowania środowiska przyrodniczego, krajobrazu, środowiska kulturowego oraz gospodarki, określenie problemów ochrony walorów w przeszłości i ocena ich skuteczności, a także identyfikacja aktualnych problemów trójochrony i ich prognoza;
 - **opracowań (operatów) szczegółowych** o treści uwarunkowanej wnioskami z fazy przygotowawczej, zawierającej jednak przede wszystkim ocenę zjawisk i procesów (w tym np. także ocenę odporności poszczególnych ekosystemów na przekształcenia) oraz propozycje zasad użytkowania, ochrony, wzbogacania i rewaloryzacji dostosowana do tych zjawisk i procesów oraz przewidywanych ich zmian;
 - **generalnych ujęć integrujących i weryfikujących** opracowania szczegółowe (niwelujących m.in. ich sprzeczności) i zapewniających spójność realizacji celów trójochrony.
6. Synteza planu musi:
- być zgodna z oceną specyfiki i wartości, które występują w parku i ich zagrożeniami;
 - w dochodzeniu do spójności rozwiązań, stosować hierarchię i kolejność zagadnień, w tym: wynikające z oceny zagrożeń cele ogólne, spójne i wynikające z nich cele szczegółowe trójochrony, formy i zasady trójochrony, zasady gospodarowania i kształtowania struktur funkcjonalno-przestrzennych parku oraz działania służące wdrażaniu ustaleń;
 - uwzględniać wszystkie istotne dla trójochrony zagadnienia, zapewniać ich jednoznaczność i zgodność, formułować reguły ochrony w sposób czytelny i możliwy do zaadoptowania przez instrumenty wdrażania, w tym przetworzenie zapisów na tekst prawny operujący regulacjami oraz formułujący zadania do wykonania.

Wnioski dotyczące wyróżniania oraz metod planowania obszarów podwyższonej wrażliwości

Uogólniając przedstawione wyżej przykłady można stwierdzić, że obszarami o podwyższonej wrażliwości są zwłaszcza:

- miejsca charakteryzujące się szczególnymi cechami, które najczęściej uznano jako szczególnie wartościowe pod względem przyrodniczym i poddano różnym formom ochrony: rezerваты przyrody, chronione stanowiska roślin i zwierząt, użytki ekologiczne itd.;

- miejsca cechujące się wybitnymi wartościami historycznymi, artystycznymi, istotnymi dla zachowania ciągłości kulturowej;
- jednorodne układy przyrodnicze (w tym tworzące spójnie funkcjonujące systemy) reagujące na bodźce zewnętrzne, jakich dostarcza sposób zagospodarowania i użytkowania przestrzeni;
- jednorodne układy kulturowe cechujące się specyficznymi relacjami wewnętrznymi, które mogą być łatwo zachwiane,
- obszary integralne, łączące w sobie zarówno wartości przyrodnicze, jak i kulturowe: parki krajobrazowe, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, założenia dworsko- i pałacowo-parkowe itd.

Ich ważną cechą jest potrzeba ochrony ze względu na obowiązek trwałego zachowania dla przyszłych pokoleń – zachowania bioróżnorodności, zachowania ciągłości kulturowej.

Ponieważ zagrożenie wrażliwości dotyczy różnych elementów przestrzeni (przyrodniczych, antropogenicznych – kulturowych, krajobrazu) oraz różnych bodźców, na które układ przestrzenny reaguje przyjmując je jako obce, nieprzyjemne a nawet niszczące cechy układu – każdy układ przestrzenny o określonej dominacji cech wymaga indywidualnego podejścia i dostosowania ogólnych zasad planowania do istoty jego wartości i procesów przekształceń, którym podlega obecnie i będzie poddawany w przyszłości. Można jednak pokusić się o sformułowanie kilku podstawowych reguł ogólnych.

Układy przestrzenne podwyższonej wrażliwości mają zróżnicowaną wielkość, osiągają różny zasięg terytorialny. Zagadnienia wrażliwości należy zatem identyfikować i rozpatrywać w terytorium właściwym do występowania problemu. Podstawą wyodrębnienia nie mogą być w tym przypadku ani jednostki podziałów administracyjnych (czyli związane z zarządzaniem określonym terytorium) ani np. podziały dokonane na podstawie kryterium własności – choć i te mogą w konsekwencji być pomocne (mogą mieć znaczenie). Układ powinien zostać wyodrębniony na podstawie jego funkcjonowania – powiązania i relacji między różnymi elementami przestrzeni. Wskazane jest w tym przypadku kojarzenie tych układów, (identyfikowanie ich) jako obszarów funkcjonalnych, stanowiących podstawę do formułowania planów zarządzania związanych z jednostkami administracji terytorialnej.

Każdy układ przestrzenny o określonej dominacji cech wymaga indywidualnego podejścia i dostosowania zasad planowania jego rozwoju (przekształceń) do specyfiki cech stanowiących o jego podwyższonej wrażliwości. Z tego punktu widzenia istotne wydają się następujące fazy procesu planowania tego typu układów:

1. Poznawanie przestrzeni, czyli analiza elementów składowych przestrzeni i współzależności między nimi.

W analizie tej należy uwzględnić przede wszystkim:

- strukturę i wartości kreujące krajobraz, w tym: wartości kulturowe (historyczne, współczesne, stanowiące o tożsamości obszaru), specyficzne i ważne elementy przyrodnicze (m.in. pomniki i rezerваты przyrody, parki krajobrazowe), najistotniejsze wartości fizjonomiczne (eksponowane sylwety, przedpola umożliwiające ekspozycję, miejsca dogodnych widoków: punkty, ciągi osie widokowe itp.);
- uwarunkowania przestrzenne fizjograficzne i funkcjonalne ekspansji zagospodarowania w formie zwartej (w tym technologiczne: możliwości zaopatrzenia w wodę i odprowadzenia ścieków i wód opadowych),
- funkcjonowanie obszaru, w tym relacje przestrzenne w zakresie funkcjonowania środowiska przyrodniczego (obieg wody i kierunki spływu rzek, kierunki przeważających wiatrów, elementy hipotetycznego funkcjonowania przyrody żywej – korytarze i ciągi ekologiczne), ruchów ludzi, materii, energii a także informacji;
- przydatność przestrzeni dla rozwoju różnych form aktywności ludzkiej, wynikająca tak z walorów przyrodniczych, jak i z istniejącego zagospodarowania, w tym: walory agroekologiczne, układy wartości i walorów atrakcyjne dla lokalizacji różnych rodzajów działalności.

Poznawanie przestrzeni ma służyć szukaniu odpowiedzi na pytanie – jak kształtować przestrzeń, aby zachować jej wartości ale też wykorzystać jej walory dla rozwoju obszaru bez zagrożeń dla tych wartości. Analiza tych zagadnień powinna też służyć uściśleniu granic układu przez wyodrębnienie ścisłych związków funkcjonalnych między jego elementami.

2. Diagnozowanie, czyli ocena stanu przestrzeni tworzącej układ i określenie problemów do rozwiązania.

Diagnoza powinna wskazywać zestaw uwarunkowań rozwoju układu, w tym:

- mankamenty powiązań funkcjonalnych,
- stopień zgodności zagospodarowania i użytkowania przestrzeni z jej specyficznymi cechami oraz wynikające z tego konsekwencje (np. tereny o nadmiernie wykorzystywanych zasobach, zdegradowane i wymagające działań „naprawczych”, jak też tereny o harmonijnym rozwoju funkcji i formy),
- niedostatecznie wykorzystywane wartości przestrzeni stanowiące

szanse w rozwoju obszaru i nadmiernie eksploatowane wartości, zagrożone obecnie lub w przyszłości,

- miejsca o wielostronnej przydatności dla rozwoju różnych działalności, w tym działalności mogących być konfliktowymi w stosunku do istniejącego zagospodarowania lub wartości środowiska przyrodniczego,
- problemy przestrzenne wymagające zdecydowanej interwencji w postaci przygotowania projektu ich rozwiązania, niezależnie czy odnoszą się do całego układu czy tylko jego fragmentu.

3. Projektowanie, czyli formułowanie propozycji rozwiązania problemów odnotowanych w diagnozie. Propozycje te powinny dotyczyć podstawowych cech i wartości, które mogą być zagrożone. Formy ochrony i kształtowania mogą być różne – powinny jednak spełniać zasady podstawowe:

- dostosowanie zachowań człowieka do wymogów niezbędnych dla zachowania właściwości i ochrony wartości;
- wycofanie działań, które mogą zagrażać stabilności;
- modyfikacja struktury – co jest podstawowym wyzwaniem.

W skład tej modyfikacji mogą wchodzić:

- działania regulacyjne, ograniczające swobodę w zakresie gospodarowania cechami decydującymi o wartościach,
- działania aktywne, zapobiegające tworzeniu się sytuacji niebezpiecznych dla zachowania wartości, a przede wszystkim stabilności układu.

Należy zwrócić uwagę na:

- potrzebę ciągłego wyodrębniania obszarów problemowych i określania dla nich zasad zagospodarowania,
- stosowanie zróżnicowanej intensywności planowania (dostosowanie metody planowania do istoty problemu).

Intensywność znaczy tu dostosowanie zakresu szczegółowości i wszechstronności planowania do układów przestrzennych podwyższonej wrażliwości – nie może być standardowa i wyczerpywać tylko zakres zapisany w obowiązującym prawie.

Literatura

Kołodziejski J., Pankau F., Pankau J., Parteka T., Przewoźniak M. i in 1999, *Proces metropolizacji polskiej przestrzeni. Aglomeracja trójmiasta – polska metropolia bałtycka in statu nascendi*. Studium diagnostyczno-koncepcyjne pod kierunkiem i red. J. Kołodziejskiego. [w:] *Transformacja polskiej przestrzeni*

w perspektywie integracji europejskiej. Biuletyn KPZK PAN, z. 189 pod red. Jerzego Kołodziejskiego, Część II, Warszawa.

- Pankau F., 2001, *Transformacja struktury funkcjonalno-przestrzennej Trójmiasta*. [w:] *Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*. Praca zbior. pod red. J. Kołodziejskiego i T. Parteki. Biuletyn KPZK PAN, z. 193, Warszawa.
- Pankau F., Pankau J., 2000, *Zagospodarowanie przestrzenne*. [w:] *Materiały do monografii przyrodniczej regionu gdańskiego*. Tom 2. Kaszubski Park Krajobrazowy. Walory – zagrożenia – ochrona. Praca zbior. pod red. M. Przewoźniaka, Wyd: WKOP w Gdańsku WKP w Gdańsku, Gdańsk.
- Pankau F., Pankau J., 2001, *Zagospodarowanie przestrzenne*. [w:] *Materiały do monografii przyrodniczej Regionu Gdańskiego*. Tom 4. Wdzydzki Park Krajobrazowy. Problemy trójochrony (przyroda – kultura – krajobraz). Praca zbior. pod red. M. Przewoźniaka, op. cit.
- Pankau F., Przewoźniak M., 1998, *Ochrona dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w planach ochrony parków krajobrazowych*, [w:] *Ochrona dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w Polsce*, Katedra Architektury Krajobrazu Wydziału Ogrodniczego z Oddziałem Architektury Krajobrazu SGGW, Warszawa.
- Pankau F., Przewoźniak M., 2001, *Synteza ustaleń Planu ochrony Wdzydzkiego Parku Krajobrazowego*, [w:] *Materiały do monografii przyrodniczej Regionu Gdańskiego*, op. cit.
- Pankau J., 2000, *Przekształcenia struktur przestrzennych miejskich obszarów mieszkaniowych (przykład aglomeracji gdańskiej)*, [w:] *Mat. konf. VII Ogólnopolskiej, II Międzynarodowej Konferencji Instytutu Projektowania Urbanistycznego Mieszkanie, dom, środowisko mieszkalne na przełomie wieków – Zakopane 13-15 października 2000*. Zesz. Nauk. IPU WA Politechniki Krakowskiej nr 7.
- Pankau J., Pankau F., 1998, *Dolina Królewska w Gdańsku – bodźce i skutki antropogenicznych przekształceń krajobrazu*, [w:] *Międzynarodowa Konferencja Naukowa Krajobraz dolin rzecznych*, mat. konf. Politechnika Krakowska, Kraków 15/16. 09.
- Plan ochrony Parku Krajobrazowego „Wysoczyzny Elbląskiej”*. Dyrekcja Zespołu Parków Krajobrazowych nad Zalewem Wiślanym w Elblągu, Elbląg 1997-1998.
- Przewoźniak M., Pankau F., 2000, *Problemy trójochrony w „Planie ochrony Kaszubskiego Parku Krajobrazowego”*, [w:] *Regionalne budownictwo na Kaszubach jeziornych w XXI wieku*. Materiały z sesji 6 października w Wieżycy. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Zarząd Kaszubskiego Parku Krajobrazowego.